

International Journal of Academic Value Studies

ISSN : 2149 - 8598
www.javstudies.com

International Journal of Academic Value Studies, 2015 / 1 (1): 46-64

Antik Çağ Ekonomileri ve Gelenek ile Çok Tanrılı Dinlerin Etkisinde Oluşan Antik Çağdaki İktisadi Düşüncelerin Özellikleri

Yrd. Doç. Dr. Enver Günay¹

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
envergunay@hotmail.com

Öz

Antik çağın doğu medeniyetleri kaydettikleri ekonomik gelişmeler kadar iktisadi düşüncede gelişme kaydedemediler. Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri tarımı geliştirerek ticarete katıldılar ve zenginleştiler. Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin yeni üretim biçimleri dünyaya yayılarak diğer toplumları etkiledi. Ancak dünyanın batısındaki medeniyetlerin ekonomik potansiyeli daha düşüktü bu nedenle batı medeniyetlerinde ekonomik büyüme ticaretin yanında fetihlerin getirdiği kazançlarla gelişti.

Dünyanın batısındaki medeniyetler üzerinde din nispeten daha az etkiliydi ve bu medeniyetler seküler özellik taşıyorlardı. Bu bakımdan batı medeniyetlerinde iktisadi düşünce kısmen aklın etki alanında kalarak gelişti. Dolayısıyla, dünyanın batısındaki medeniyetlerde, iktisadi uygulamalar, daha fazla geleneğe ve düşünceye dayanan ve dinden daha az etkilenen bir özellik taşımaktadır. Roma ve Eski Yunan medeniyetlerinde; iktisadi düşünce, felsefe, tarih, edebiyat ve siyaset biliminin bir alt unsuru olarak kısmen akla dayansa da iktisadi düşünce felsefe, tarih, siyaset bilimi ya da hukuk içinde gelişse de esas olarak geleneğe göre şekillenmiş ve aristokratik değer yargılarının dışına çıkamamıştır. Antik çağın doğu medeniyetlerinde ise felsefe, tarih, siyaset bilimi ya da hukuk gibi bilimlerde ilerleme sağlanmadığı gibi iktisadi düşünce de gelişmemiş, iktisat mantığı geleneğe ve dine göre şekillenmiş ve iktisadi düşünce aristokrasinin değerler sisteminin içinde kalmıştır.

Anahtar kelimeler : Antik Çağ Ekonomileri, Mısır Medeniyeti, Mezopotamya Medeniyeti, Antik Yunan Düşüncesi, Aristo, Fetihçi Ruh, Gelenek, Din.

JEL Kodları : C12, E32, J21, J64.

The Ancient Economies And Features Ancient Economic Thought That Emerged Under The Influence Of Tradition And Polytheistic Religions

Abstract

Eastern civilizations of ancient age could not progress in economic thought as economic development. Egyptian and Mesopotamian civilizations participated in trade by developing agriculture and they prospered. New forms of production of Egypt and Mesopotamia civilization has affected other communities by spreading to the world. But the economic potential of the world's western civilization was lower, therefore the economic growth in Western civilization developed with the gains of conquest in addition to trade.

Religion was comparatively less effective on the World's western civilization and these civilizations were moving secular feature. In this regard, economic thought in western civilization progressed under the influence of mind. Accordingly, economic practises in western civilization mostly relied on tradition and thought and these were less influenced by religion. Economic thought in Ancient Greek

and Roman civilizations as a sub-element of philosophy, history, literature and political science, based in part on the mind but substantially it shaped according to tradition and couldn't wander from aristocratic value judgments. In eastern civilizations of ancient age couldn't be made headway in philosophy, politics, history and law, economic thought didn't develop too. Economic logic was shaped according to tradition and religion and economic thought remained within the value system of the aristocracy.

Keywords: Ancient Economies, Egyptian Civilization, Mesopotamia Civilization, Ancient Greek Thought, Aristoteles, Spirit of Conquest, Tradition, Religion.

JEL Classification: C12, E32, J21, J64.

1. GİRİŞ

Antik çağda bölgesel, milli ve büyük imparatorluklardan oluşan medeniyetler kuruldu. Bu medeniyetlerin sahip oldukları ekonomik kaynakların, geleneksel ve dini özelliklerinin çeşitlilik göstermesi, ekonomik uygulamalarını farklılaştırdı. Bu çalışmada öncelikle tarım devriminin doğduğu coğrafyadan hareketle antik çağ doğu medeniyetleri incelenecek, batı medeniyetleri bundan sonra ele alınacaktır. İktisadi düşünce antik çağda dünyanın doğusunda felsefe, tarih, siyaset bilimi ya da hukuk gibi aklın etki alanında bulunan disiplinler içinde ele alınmamıştır. Doğu medeniyetlerinde iktisat mantığı bir düşünce faaliyeti olarak kendisini göstermese de Mısır ve Mezopotamya da dinsel ve geleneksel değerlere uygun özgün iktisadi uygulamalar geliştirilmiş, Mısır ve Mezopotamya ilk kentlerin ve ilk kent devletlerinin kurulduğu bölge olmuştur. Dolayısıyla insanlığın en gelişmiş siyasi organizasyonu olan devlet fikri doğuda doğmuş ilk büyük ekonomiler ve ekonomik uygulamalar Mısır ve Mezopotamya'da görülmüştür. Bu uygulamalar savaş, ticaret, göç yoluyla ya da başka bir biçimde batıya taşınmıştır.

Doğu medeniyetleri daha M.Ö 8000. yılda daha fazla üst üretim biçimine geçmişlerdi (Torun, 2003:181). Tarım devriminin batıya ulaşması çok daha sonra MÖ 5000'li yıllarda görülebilmıştır. Mesela tarım devriminin orta doğudan İskandinavya'ya ulaşması yaklaşık 5000 yılda gerçekleşmiştir (Güran, 1997: 4). Bu bakımdan antik çağın ilk ekonomik uygulamaları doğuda başlamış ve gelenekselleşmiştir. Bu üretim biçimi batıda coğrafi şartlar, ekonomik kaynakların özelliği ve gelenekleriyle başka bir biçime dönüşerek kendi özgün yapılarına kavuşmuşlardır.

Çalışmada daha sonra antikçağdaki iktisadi düşünceler araştırılacaktır. Çalışmanın bu kısmında bu defa ağırlıklı olarak batı medeniyetlerindeki iktisadi düşünceler incelenecektir. Çünkü antik çağda dünyanın doğusunda olan medeniyetlerde toplum üzerindeki ağır bürokratik denetimin baskısı o toplumlarda düşünür yetişmesini engellemiştir. Mesela Mısırdaki yönetim tarzı dini içeriğe de sahipti, bu yönetim tarzının sorgulanması ya da geleneksel olarak sürdürülen üretim ve bölüşüm kurallarının tartışılması, hem kurulu geleneksel düzene karşı işlenmiş bir suç, hem de tanrı kralların takdirine başkaldırı olduğu için günah sayılıyordu. Bu bakımdan Mezopotamya ve Mısırdaki iktisadi düşünce gelişmedi ve iktisadi uygulamalar; salt gelenek (ahlak) ve dine dayanan bir özellik kazandı.

Çin'de ve Hindistan'da iktisadi prensipler daha çok ahlaki geleneklere dayanıyordu. Bu ahlaki prensipler Çin'de Konfüçyüsçülük çerçevesinde gelişti. Konfüçyüs; atalara, babaya saygıyı öğütüyordu, toplumsal değerlere yani geleneğe saygılı olunmasını istiyordu. Konfüçyüs felsefesi, toplumsal ve politik meselelerle, doğru ve adil yönetim gibi konularla, aile ve cemaat değerleriyle ilgiliydi. Konfüçyüs bunun yanı sıra aileler üzerinde yük olmasın diye de düşük vergiyi savunmuştu. Konfüçyüs'le aynı çağda yaşayan Buda paylaşım ve devlete vergi borcu üzerinde durmuştu. O'na göre insan kendi ihtiyacı ve devlete verdiği vergi dışında kalanları fakirlerle paylaşmalıydı. Buda'nın fikirlerinin önemli bölümünün Hindistan'da iktisadi uygulamaya dönüştüğünü görüyoruz. Bu nedenle kast sistemi, kastların görevleri, ekonomik

faaliyetlere kimlerin katılacağı ve bölüşümün sınıfsal yapısının Hindistan'da Budizme dayandığı söylenebilir(Arslan, 2012: 39,40).

İbranilerde ise vahiy kaynaklı bir din ekonomik prensiplerin kaynağıydı. Tevrat mülkiyet, kar, faiz ve tefecilik gibi konularda hükümler içeriyordu. Tevrat adil paylaşım ve bölüşümle ilgili prensipler de getirmiştir. Ancak Yahudiler arasında yasak olanlar, Yahudi olmayanlar arasında serbest kabul edildi. Yahudilerin kendi aralarına uyguladıkları kurallar haram helal kriterine göre belirlenirken, Yahudi olmayanlara karşı uygulanan kurallar, haram helal kriterlerine göre değil, kar zarar esasına göre belirleniyordu. Sonuçta bu toplumlarda ekonomik olayları doğru biçimde açıklayan bilimsel bilgi gelişmedi. Yahudi inancında ekonomik faaliyetlerle, ahlaki sonuçlara ulaşmak sınıfsal yapıyı sürdürmek ve geleneksel üretim biçimini korumak amaçlandı. Ancak Babilde, Babil kralı Hammurabi daha seküler iktisadi kurallar koydu. Hammurabi kanunları serbest iktisadi ortamda zayıfları koruyan, müdahaleci devlet anlayışını yansıtıyordu.

2. ANTİKÇAĞ DOĞU VE BATI MEDENİYETLERİ

Mezopotamya medeniyetleri Fırat ve Dicle nehirlerinin beslediği tarıma uygun coğrafyada kurulmuştur. Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi büyük uygarlıklar bu coğrafyada yaşamıştır. İnsanlığın medenileşme sürecinde en önemli ilerlemeler Mezopotamya'da atılmıştır. Avcı ve toplayıcılıktan yerleşik yaşama geçiş, tarımın öğrenilmesi ve geçimin tarımdan sağlanması, hayvanların evcilleştirilmesi ve hayvan gücünün kullanılması, kentlerin ve kent devletlerinin doğuşu, farklı mülkiyet tiplerinin yaratılması, ticaret gibi birçok önemli gelişmeler Mezopotamya'da yaşanmıştır. Başta tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi olmak üzere kentleşme, uluslararası ticaret, devlet ve yazının kullanılması diğer toplumlara bu coğrafyadan yayılmıştır. Mezopotamya'da ortaya çıkan yenilikler Eskiçağ'da Anadolu, İran ve Akdeniz dünyası başta olmak üzere çevresindeki bütün toplumları etkilemiş ve bu bölgelerin gelişmelerine katkıda bulunmuştur. Mısır medeniyeti Nil Nehri vadisinde doğmuş ve gelişmiş bir uygarlığı ifade etmektedir. Burada yönetim biçimi daha çok dini bir karakter gösterse de tarım devriminin bütün gelişmeleri; benzer bir biçimde Nil nehrinin beslediği tarıma uygun bu coğrafyada, Mısır'da görülmüştür. Mimari konusunda yaşanan dikkat çekici gelişmeler bu medeniyetin ekonomik potansiyelini ve bilimsel kapasitesini ortaya koymaktadır. Çevresi çöllerle çevrili bir vadiye bulunan Mısır, kapalı bir uygarlık görünümündedir. Ancak Nil nehrinin ülkeyi boydan boya dolaşan kolları iç ticarete Akdeniz'e ulaşan delta bölgesi de dış ticarete uygarlığın dış dünya ile bağlantı kurmasını sağlamaktaydı. Mezopotamya ve Mısırdaki kurulan medeniyetler kendi özgün koşullarında gelişmelerini sürdürürken yarı göçebe çiftçilik ve hayvancılığa dayanan köy hayatı dünyanın diğer bölgelerine yayıldı. Avrupa'nın Tuna Vadisi ve Balkanlar ilk etkilenen yerler oldular. Daha sonra İspanya ve batı Avrupa'nın yakın bölümleri tarıma geçen bölgeler oldular. Savaş, ticaret ya da göç gibi nedenlerle yayılan tarım devrimi keşiştiği toplumların özelliklerine göre şekillendi. Yunanistan'ın coğrafi özelliği nedeniyle tarıma elverişli alanların sınırlı olması ticaretteki gelişmeyi hızlandırdı. Roma'da ise devletin fetihçi gelirlere dayanması başlangıçta devleti ekonomik faaliyetlerin dışında tuttu, bu da büyük imparatorluk coğrafyasında piyasanın önüne geniş bir alanın açılmasına yol açtı.

2.1. Mezopotamya Medeniyeti

Mezopotamya Fırat'la Dicle nehirleri arasındaki toprakların adıdır. Bu coğrafyada, Sümerler, Akadlar, Babiller, Asurlular gibi köklü medeniyetler kuruldu (Koroğlu, 2011: 21). Bu Medeniyetler; tarım yaparak dünyanın diğer bölgelerindeki medeniyetlere göre üst toplumsal aşmalara geçtiler ve gelişmiş uygarlıklar kurdular.

Doğu medeniyetleri içerisinde en çok bilineni Sümer medeniyetidir. Sümerliler klasik Yunan kaynaklarında, iki nehir arası ülke anlamına gelen Mezopotamya'nın güneyine göçmüş bir kavim olarak bilinir. Sümerlilerin ilk yurtlarının neresi olduğu konusunda bazı fikirler

bulunmaktadır. Asya'dan göçtükleri kabul edilmekle beraber ana vatanlarının neresi olduğu bilinmemektedir (Mandaloğlu, 2011:33).

MÖ 6000 ile 3000 arasında bir dizi sosyal ve teknolojik ilerleme sonucunda küçük neolitik yerleşim yerleri şehirlere dönüştü. Teknolojik ilerleme; yazının icadı, bakırın eritilmesi ve dökülmesi, hayvan gücünün saban ve tekerlekli araçlara koşulması, yelkenli gemilerin, çömleğin ve tekerleğin bulunması gibi ortaçağın sonuna kadar kullanılacak olan bir düzeye ulaşmıştı. Daha da önemlisi Mezopotamya vadisinin ekimi için zorunlu olan sulama sistemleri büyük ölçekli bir sosyal dayanışma ile gerçekleştirildi. Böylece neolitik köyün basit organizasyonundan, bundan sonraki bütün çağlarda büyüme kaydedecek olan şehirlerin sosyal hiyerarşisi doğdu. Daha 3000'lere gelmeden köle, kiracı, çiftçi, esnaf, tüccar din adamları ve yöneticiler ayrı sosyal gruplar olarak ortaya çıktı (Güran, 1997: 9). Mezopotamya'nın meslek erbapları kısmen kendi başlarına kısmen de amirleri maiyetinde çalışıyorlardı. Şehirler büyüdükçe bu mesleklere daha sonra yenileri ilave edilmiştir.

Sümerlerin tarımdan elde ettikleri mallar, üretim düzeyindeki gelişmişliği göstermektedir. Antik çağın en ihtiyaç duyulan malı kuşkusuz hayvanların ve insanların beslenmesinde temel gıda olan tahıldır. "Sümerler tahıl üretmeyi başararak daha fazla insan ve daha fazla hayvan besleme imkânını elde ettiler. Böylece hayvan gücünden daha fazla yararlandılar ve çok sayıda insanın birlikte yaşadığı kentleri doyurabilecek tarımsal fazlaya ulaştılar". Şarabın yerine arpadan imal edilen bira, zeytinyağı yerine, susam yağı üreterek antik çağın en önemli ürünlerine ikame mal üretmeyi başardılar. Hurma hem beslenme hem de dokuma, hasır örme ve çatı kerestesi bakımından kullanılıyordu (Landsberger, 1944: 426). Sümerler yelkenli gemileri kullanarak ticaretin mesafesini uzattılar. Suriye, Kıbrıs ve Anadolu'dan hammadde ithalatı yaptılar. Ticari kurallar geliştirdiler ve değişim aracı olarak para benzeri ödeme araçları kullandılar.

Mezopotamya'nın bir diğer medeniyeti Babildi. Babiller Ortadoğu'nun en önemli siyasi güç merkezini kurdular. Başkenti Babil olan bu devlet, mutlak krallık anlayışının doğduğu yerdi. Babil kralı Hammurabi ilk yazılı yasaları uygulamıştır. Bu yazılı yasalar dönemin iktisadi uygulamalarını göstermesi bakımından önemlidir. Hammurabi kanunları faiz, kedi, ücret, çalışma süreleri ile ilgili hükümler getirmiştir. Tefeciler faiz hadlerini yükseltmişlerdi, bunun üzerine Hammurabi tarım alanında % 12-25 arasında, madenlerde ise % 33 kadar faiz alınabileceğini kurala bağlamıştır. Babil kralı yuvarlak bir taş üstüne çivi yazısı ile 284 madde kanun yazdırmıştır. Hammurabi kanunları, müdahaleci bir devlet anlayışının sonucuydu. Serbest ortamda zayıfları korumak amacını güdüyordu. Sosyal ve ekonomik dengenin sağlanması için çıkarılmıştı. Hammurabi kanunları ile mülkiyet ve mülk sahiplerinin hakları da korunmuştur. Çiftçilerin ve yarıcılarının toprak sahipleriyle olan üretim ilişkileri üzerinde durulmuştur (Özgül, 2001: 8).

Mezopotamya medeniyetlerinde yarı otoriter bir yapı vardı. Hem özel mülkiyet hem de kamu mülkiyetini içermeleri bakımından bu medeniyetler karma ekonomik yapı görünümündeydi. Hammurabi özel mülk sahiplerinin haklarını korurken zayıfları da koruyucu hükümler getiriyordu. Bu mutlak krallığın bundan daha fazla sosyal adaleti gözettiğinin pek çok kanıtından (faizlere üst sınır, çalışma saatleri sınırı vs) bahsedilebilir.

Hammurabinin kanunlarının iktisadi hayatı düzenleyen yönleri de vardı. Bu hukuki düzenlemelerin; ilk yasalar olarak hukuk biliminde bir değeri olduğu gibi, aynı zamanda Mezopotamya'da mayalanmış iktisadi zihniyeti göstermesi bakımından da iktisat biliminde bir değeri vardı. Bu kanunlar piyasaya düzen vererek piyasa ekonomisini koruyan ve zayıfları koruyarak sosyal adalet kurmaya çalışan kurallardı. Tarım Mezopotamya'nın zenginliği olduğu için Hammurabi tarımla ilgili kurallara yer vermiş; çiftçinin görevleri, çiftçinin borçları, sulama, mevsim işleri için ırgat kiralama gibi ayrıntılı hukuki düzenlemeler getirmişti. Ticaret konusunda, bir kimse borcu var ve eğer iklim değişiklikleri toprağını yıkar

ve ürünü kaybederse veya susuzluk ürün vermezse, söz konusu borçlunun o yılda alacaklısına karşı borcunun düşmesi gibi, koruyucu hükümler koymuştur.

2.2. Mısır Medeniyeti

Antik Mısırın ekonomik kaynağı Nil'dir. Mısır uygarlığı Nil Vadisi boyunca kurulmuştur. Yerleşim özelliği ve ekonomik kaynaklar açısından Mezopotamya'ya benzese de Mısır, siyasi anlamda daha istikrarlı krallıklara sahip olmuştur, bu da ekonomik gelişmeyi olumlu etkilemiştir. Mezopotamya'da komşu devletlerin sık sık saldırıları nedeniyle siyasi istikrarsızlık üretimi olumsuz etkilenmiştir. Ancak Mısırın çölleri krallıklara doğal bir koruma çemberi sağlamıştır.

Mezopotamya'daki siyasi istikrarsızlığın nedeni büyük ölçüde coğrafi faktörlerdi. Mezopotamya sık sık Arabistan ve Suriye bozkırlarından gelen göçebe Samilerin ve diğer savaşçı step halklarının istilalarına maruz kalmaktaydı. Bu da bölgedeki siyasi birliğin sağlanmasını zorlaştırıyordu. Nil havzasındaki siyasi birliğin ve bir bakıma üstün uygarlığın varoluşu da yine coğrafi nedenlere dayandırılabilir. Mısır medeniyeti de Nil okyanusunu çevreleyen geniş ve kolay geçit vermeyen çöl bölgesi, yabancı güçlerin ve özellikle de göçebe halkların Nil'i ele geçirmelerini zorlaştırmakta dolayısıyla da bölgede siyasi birliğin sürdürülmesini kolaylaştırmaktadır (Ateş ve Ünal, '004: 36).

Bu nedendir ki Mısırdaki istikrarlı bir şekilde devam eden siyasi iktidarlar, kökleşerek güçlü krallıklara dönüştü. Mısır antik çağın tanrısal özelliğe sahip ilk güçlü ve merkezîyetçi krallığını kurdu. Mısır Firavunları hem kral, hem de tanrının (Ra) oğullarıydılar. Sosyal iktidarın, siyasi iktidarın ve ekonomik iktidarın, tanrı dışında sahibi de olamazdı. Bu Mısır soylularına devleti yönetme hakkı ve de mülkiyete tek başına sahip olma hakkı veriyordu.

Bu uygarlıkta; dünyevi otoritelerine zamanla dini boyut kazandıran krallara, insanüstü nitelikler atfedilerek, ilahlaştırılmışlardır. Kralın mutlak otoritesinin bütün alanlarda hissedildiği Mısırdaki bütün faaliyetler tanrı kralın çevresinde odaklanmış krala itaatsizlik suç ve günah sayılmıştır. Eski Mısır'da devlet iktisadi faaliyetlerin her aşamasında yer almıştır. Üretim merkezîyetçi ve otoriterdir. Hükümet bazı mallarda tekel kurmuştur. Mısırdaki oluşan baskıcı yönetim düşüncesini olumsuz etkilemiştir bunun sonucunda da büyük düşünürler yetişmemiştir (Arslan, 2012: 42).

Mısırdaki toprakta özel mülkiyet olmamıştır ve bütün topraklar tanrı krallara ait olmuştur. Ticaret firavun adamlarının tekelinde yürümüştür. Ekonomik Merkezîyetçilik ve devlet mülkiyeti bakımından sosyalist ve devletçi bir özelliği bulunmakla birlikte, Mısır medeniyetinde sosyal adaletten bahsedilemez.

2.3. Eski Yunan Medeniyeti

Antik çağ toplumlarının ekonomik faaliyetlerini belirleyen unsurlardan birisi de o toplumun sahip olduğu doğal kaynakların özelliğidir. Mezopotamya ve Mısır'ın tarıma yönelmesinin nedeni Fırat ve Dicle nehirleriyle, Nil Nehrinin taşmalar yaparak tarım yapmayı kolaylaştırmasıdır. Eski çağda Nil vadisine hemen hemen hiç yağmur yağmazdı. Nil nehrinin getirdiği balçık topraktan (nemli toprak), normal mevsim yağışlarıyla beslenmiş topraktan elde edilen ürünün üç dört kat fazlası alınabiliyordu. Eğer Nil olmasaydı Mısırın Akdeniz kıyısında belki de hiç tarım olmazdı (Sivas, 2011: 108).

Eski Yunan toplumu için de durum buydu. Dağlık bölgede arazilerin düzlük alanı az olduğundan, Yunanistan tarıma elverişli değildi. Bu nedenle Yunanlıların tarım ve hayvancılık tecrübesi gelişmedi, onlar da geçinmek için ticaret yaptılar bunun sonucunda ticari tecrübeleri gelişti. Ekonomik faaliyet Yunanistan'da coğrafi nedenlerin sonucu olarak tarım dışı alanlarda büyüdü ve ticaret gelişti. Bunun sonucunda hem ekonomik yapı hem de bu toplumların geleneği doğu toplumlarıyla pek çok açıdan farklılıklaştı. Siyasi anlamda daha

açık, nispeten katılımcı ve daha az merkezîyetçi özellik kazandılar. İktisadi açıdan da piyasa ekonomisine benzeyen ya da piyasa ekonomisinin özelliklerini taşıyan faaliyetleri gelenekselleştirdiler. Bu açıdan Yunan ekonomisinde gelenek pek çok açıdan piyasanın kendisiydi.

Antik çağda mülk sahiplerinin, yaşadıkları kentin ve mülkiyetlerinin korunması ihtiyacı, site devletlerini ortaya çıkarmıştır. Bu polis devletlerinin görevi nüfusun onda birini oluşturan, özgür mülk sahibi yurttaşları, üretimi sağlayan çoğunluk kölelerden korumak olmuştur. Sitede oy hakkı azınlık olan mülk sahibi yurttaşlara sağlanmıştır. Bu demokraside eşitlik ve özgürlük ilkesi vardır. Ancak eşitlik yurttaşlararası ve kölelerarası ayrı ayrı statülerde çifte standartta uygulanmıştır. Özgürlük ise vatandaşlar arasında tanınan siyasal özgürlük olmuştur (Köktürk, 2011: 75).

Yunanistan'da toplumsal statüyü belirleyen mülkiyeti, yunan kent devletleri yasaları da geniş mülkiyet hakları sistemiyle, özel mülkiyeti koruyordu. Polis devletleri ticari ilişkilerini de kurallastırdılar ve ticari hukuk geliştirdiler. Bu bakımdan piyasada, üretim oluşumunu sağlayan özel mülkiyet ve girişim hürriyeti, hukuken korunan haklardı. Site devletleri içinde piyasa ekonomisi kuralları da geçerliydi ve ticaret topluma yabancı değildi. Ancak piyasayı tanımları, piyasayı düzenleyen kurallara sahip olmaları, bugünkü anlamda Yunan polis devletlerini serbest piyasa ekonomisine ya da kapitalist bir ekonomiye dönüştüremedi.

Yunan vatandaşları nüfusun azınlıkta olanlarıydı. Çoğunluk köle ve yabancılardan oluşmaktaydı. Yunan ana karasının bu en büyük köle toplumunda yunanlılar toplam nüfusun ancak % 35 ine kadar ulaşabiliyordu (Bakırezer, 2008: 21). Yunan vatandaşlar zamanlarının hemen tamamını devlet yönetimine ayırdığından iktisadi faaliyetin tamamı kölelere ve yabancılara kalmaktaydı. Büyük toprak sahipleri ve aristokratlar, üretime yön vermek suretiyle (eşya ve ticaret hukuku, ceza hukuku gibi kural koyarak) iktisadi faaliyetin içinde yer alıyorlardı. Yerleşik yabancılardan toprak sahibi olma hakları olmadığından, bunlar da ticaret ve zanaatla uğraşmaktaydı. Bu tablo Akdeniz'de ve Karadeniz'de koloniler kurmaları ve parayı kullanmaları ve faizle ödünç verme işlemini yaygınlaştırmaları gibi nedenlerle zaman içinde değişmiştir. İş bölümü artmış, çeşitli zanaatlar ortaya çıkmış iç ve dış ticaret genişlemiştir (Ökte, 2008:39). Yunanistan'da tarımla uğraşan soylular parasal ekonominin gelişmesiyle ticari hayata yakınlaşmışlar, borç verme ve ticaret gibi fiillerle piyasa aktörü olmuşlardır. Soylular dış ticaretin gelişmesi nedeniyle, toprağın kıt, tahılın ucuz olmasından dolayı topraklarını daha katma değerli ürünlere ayırmışlardır. Zeytinyağı ve şarap talebi yüksek ve kar getiren ürünlerdi. Bu açıdan antikçağda tarımda ilk ihtisaslaşma örneği Yunanistan'da görülmüştür.

Büyük toprak sahipleri geleneksel tarım ürünleri yerine üzüm ve zeytin yetiştirmeye, şarap ve zeytinyağı üretmeye ağırlık verdiler. Yeni koloniler, yunan ticaretine genişleme imkânı sağlamıştır. İmalat ürünlerinin talebindeki artışa bağlı olarak, daha önceleri sadece iç talebi karşılamak üzere üretim yapan küçük işyerleri basit imalat firmaları haline gelmişler ve bunlar için gerekli olan işgücü kölelerden karşılanmıştır. Bu da yunan toplumunda köleliğin kurumsallaşmasına yol açmıştır. Paranın kullanılmaya başlanması üretimin piyasaya yapıldığının göstergesidir. Faizle ödünç verme ve borçların ödenememesi durumunda; yasalar özgür insanları borçlarını çalışarak ödemeye zorlamış, bu da yeni tip köleliği doğurmuş, kölelik bu yeni kaynaktan genişlemiştir. Gelişen sanayi ve ticaret, küçük köylüler ve büyük toprak sahibi soylular arasında yeni bir sosyal sınıf oluşturmuştur. Bu şehirli zengin sınıf, kontrolü altındaki diğer kesimlerle birlikte, köylüleri de yanlarına alarak, soylulara karşı bir cephe oluşturmuştur. Sonuç itibarıyla sitenin zengin ve fakir sınıfları arasındaki fark artmış ve sınıflar arası çatışmalarla iktidar çekişmeleri hız kazanmıştır (Ökte, 2008:40).

Genel olarak yunan site devletleri toprak mülkiyetini çoğunlukla devletin tekelinde tutan doğuya özgü bir iktisadi özellik taşıyorlardı. Toprak sahibi asiller başlangıçta topraktan

gelen yüksek gelire sahiptiler. Bir açıdan ticaret ve zanaat işleri adi işlerden görüldü, soylular kendilerine toprak servetini veren devlet ve siyasetle ilgilendiler. Ancak tarım dışı alanlara da ilgisiz kalmadılar. Hukuki kurallar koyarak ticareti düzenlediler. Ancak parasal ekonomi hem soyluların tarım biçimini değiştirdi (katma değeri daha yüksek ürünler) hem de ticarete katılmalarını sağladı. Yeni koloniler ticari kazançları arttırdıkça tarımda ve sanayide uzmanlaşma artmaya başladı, ticaret ve borç verme soyluları da zenginleştirdi. Antik Yunan toplumu, Atina kent devletinin Yunanistan'da siyasal birliği sağlamasından itibaren altın çağını yaşadı. Bu dönem iktisadi çevrenin doğunun zenginliğine doğru genişlediği, hem genişleyen coğrafyada ticaretin arttığı hem de fetihçi gelirlerin yükseldiği dönemdi. Bütün bunlar, batı medeniyetini doğu medeniyetlerine göre daha piyasa yanlısı bir özelliğe sahip kılmıştır.

2.4. Antik Roma Medeniyeti

Roma şehir devleti başlangıçta aristokratik (krallık) bir karakter arz ediyordu. Roma devletinin krallık döneminin egemen sınıfını oluşturan aristokrat kökenli "Patriciuslar"(askeri zümre) Romanın gerçek vatandaşları olarak kabul ediliyorlardı. Ancak Patriciuslar cumhuriyet yönetiminin kurulmasının ardından sahip oldukları siyasi ve ekonomik nüfusu pleb (küçük toprak sahipleri, kiracı çiftçiler, esnaf ve tüccarlardan oluşan zümre) sınıfının verdiği mücadeleler neticesinde onlarla paylaşmak zorunda kaldı (Akman, 2012: 91). Roma ekonomisinin bu iki toplumsal statünün etkisinde kaldığı görülmektedir. Patricius'lar en güçlü statüydü vatandaşlık hakkı sadece bu sınıfa verilmişti. Çoğunluğu büyük arazi sahibi olan Patriciuslar ticaret ve mülkiyet hukukundan, eşitliğe dayanan evlenme hukukundan, seçim hukukundan ve kamu hizmetine girme hakkından tam olarak yararlanıyorlardı. Böylece devlet idaresinde kesin söz sahibiydiler. Plebler ise sınırlı vatandaşlık hakkına sahiptiler. Bunlar küçük toprak sahibi çiftçiler, kiracı çiftçiler, esnaf ve tüccardan meydana geliyorlardı. Plebler yabancılar veya köleler gibi vatandaş sayılmayan bir topluluk değillerdi. Buna karşılık Patriciuslar gibi tam vatandaş da değillerdi. Ticaret ve mülkiyet hakkına sahiptiler, ancak seçme ve seçilme hakları yoktu. Siyasi görev ve kamu hizmetine giremiyorlardı. Plebler zamanla Patriciusların haklarını kazandılar. Bu statünün gelişmesinin iki önemli nedeni vardı. Birincisi büyüyen imparatorluğun askeri ve idareci ihtiyacının artması, ikincisi ticari haklara sahip olan bu sosyal tabakaların ticaretle zenginleşmeleriydi. Zamanla Plebler ekonomik hakların yanı sıra, siyasal haklar kazandılar ve siyaset ve idareci oldular (Akman, 2012: 93). Toplumsal statülerden bir diğeri de hür ve azatlı kölelerdi. Roma ekonomisinde toplumsal statülere göre belirlenen bir iş bölümü vardı, işçi sınıfının büyük çoğunluğu kölelerden oluşuyordu, soyluların ve Pleblerin umursamayacakları işler hür ve azatlı kölelere kalıyordu. Soylular büyük ölçekli tarımla uğraşırlardı, siyasi haklara ve kamu hizmeti ayrıcalığına sahiptiler. Plebler, ticaret, zanaat ve toprak sahibi olarak, küçük ölçekli işletmeye ve mülkiyete sahiptiler, ekonomik hakları vardı siyasi hakları daha sonra kazandılar. Hür ve köle işçiler ise en aşağı tabakaydı. Ekonomik hakları sınırlı ve siyasi haklara sahip değillerdi.

Roma toplumu krallık döneminde esas olarak çiftçilikle uğraşırdı. Ancak imparatorluk büyüdükçe kaynaklar arttı. Topraklar genişledi, tarım büyüdü, vergiler ve kiralar arttı, dahası ticaret genişledi. Ancak bütün bunlara rağmen Roma hiçbir zaman ticari ve sınaî merkez olmadı, aksine çoğunlukla tarımla uğraşan bir toplum olarak varlığını sürdürdü. Romanın en önemli ekonomik kaynağı ne tarım, ne ticaret, nede sanayi oldu. Romanın zenginliği bunlarla doğrudan ilgili değildi. Romanın en önemli ekonomik zenginliği fetihtir. Yönetici zümrenin sahip olduğu servet fetihten geliyordu. Daha fazla toprak; vergi ve kira, normal ekonomik faaliyetlerden değil, savaşlardan kazanılıyordu. Savaşlar sonucu kazanılan yeni ülke toprakları vergiler, kiralar, ganimetler ve haraçlar Roma zenginliğinin esas kaynağıydı. Fetihler Roma'ya para ve köle akıtıyordu. Silah ve gemi talebinin artması nedeniyle ordu, piyasanın en büyük alıcısıydı. Ordu taleplerine ve zenginleşen soyluların ihtiyaçlarına cevap vermek için ticaret ve iş hayatı gelişti. Antik çağda bütün pazarların Roma imparatorluk sınırları içinde birleşmiş

olması, Roma'ya büyük ticari avantaj sağladı. Ancak soylular bu ticari avantajı umursamadılar askerlik ve siyasetle ilgilendiler, çünkü servet ancak savaşla kazanılıyordu.

Romanın sınırları Atlas okyanusundan, kuzey Britanya'ya, yukarı Nil ve İran körfezine kadar büyük alanlara yayılmaktaydı. Hemen hemen Avrupa'nın üçte biri Roma'ya aitti (Heaton, 2005: 48). Askeri başarılar ve fetihlerin önemli ekonomik yararları oldu. Fetihler:

- Kaynak bolluğu daha fazla toprak, maden ve köle sağladı.
- Ganimet ve haraçları artırdı yeni hazineler devlet bütçesini zenginleştirdi
- Vergi ve kira gelirlerini artırdı.
- Ticareti büyüttü.

Roma döneminde ilk ve son defa olarak, hemen hemen 3,5 milyon kilometre karelik bir alan siyasal birliğe kavuştu. Birkaç önemsiz karışıklık dışında sınır eyaletleri halkına saldırı durdu. Galya ve Britanya yaşamında olağan ve sürekli kabile savaşlarına son verildi. Aynı şekilde Helenistik Doğunun parçaları arasında çatışmalar da sona ermişti. Korsanlığın beli kırılmış, Akdeniz gemiler, yolcular ve yük taşımacılığı için daha güvenli hale gelmişti. Kara yolculuğu ve taşımacılık yol yapımı sebebiyle kolaylaştırılmış ve hızlandırılmıştı. Artık bir posta Roma'dan Kuzey denizi kıyılarına bir ay civarında ulaşabilir hale gelmişti. Şehirlerarası yollardaki haydutları yok eden devriyeler sayesinde, hazineler bile bu yollarda güvenlik içinde taşınabilir hale gelmişti. Tek bir para, tartı ve ölçü sisteminin kullanılmasıyla eyaletler arası ticaret, daha kolay hale gelmişti. Tabi bunda Roma hukukunun yayılmasının da payı vardı. Daha önceki ve sonraki koşullar karşılaştırıldığında Akdeniz bir serbest ticaret alanı haline gelmişti (Heaton, 2005: 53). Bu ticari avantaj kuşkusuz Roma siyasetinin kazanımıydı. Bu ortamı Roma soylularının çabaları sağladı. Ancak plebler bundan daha çok faydalandılar. Ekonomik özgürlüklerini kullandılar, zenginleştiler, ticarete hâkim oldular. Soyluların siyasi hakları ve kamu hizmeti ayrıcalığı plepleri de kapsadıktan sonra, kazanılan siyasi güç, ekonomik güçle desteklendiğinde, bu statünün kazançları arttı. Seçilme ve yönetme hakları artık etnik haklardan olmaktan çıktı, varlıkla ilişkili haklar oldular.

Roma ticareti doğu ile gelişti. Avrupa Roma piyasasının ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterliliğe sahip değildi. Bu yüzden Asya, Hint, Mısır Romanın en büyük ticari otağıydı. Kuzey Afrika'dan ve mısırdan gelen tahıl hayati öneme sahipti. Zeytinyağı İspanyadan geliyordu. Kara ticareti uzun zor ve riskli olduğundan daha maliyetliydi. Hacim olarak küçük ancak yüksek katma değerli mallar karadan taşınıyordu. Tahıl ve kereste gibi hacimli ve katma değeri düşük mallar denizden taşınıyordu.

MÖ 100. yılda doğunun zenginliklerine deniz yoluyla ulaşmak kolaylaştı. Yaz aylarında denizlerden karaya doğru, kış boyunca da karada denizlere doğru esen muson rüzgârlarının hareketlerinin keşfedilmesinden sonra denizcilik daha ucuza mal olmaya başladı. Artık kıvılcık denizin ağzından Hint Okyanusuna doğrudan bir okyanus yolculuğu mümkün hale gelmişti. Bir tekne Mısırdan doğuya doğru yola çıkıp bir sene sonra geri dönebiliyordu. Nil ile Kızıldeniz arasında kanal yapıldı, böylece Hint okyanusuyla bağlantı kuruldu (Heaton, 200: 56). Bu yeni bilgi ulaşım mesafesini artırdı kıtalar arası ticari ilişkilerin gelişmesini sağladı. Rüzgârlara teslim olan gemiler daha az insan gücü kullanarak daha uzaklara ulaştılar Romalıların siyasal gücü, bu yeni ulaşım ağını kullanarak, dünya ticaretinin çapını artırdı, ancak Romalılar bu ticarete para ve köle dışında fazla değer katamadılar.

Roma'da sanayi, inşaat ve silah üretimi dışında fazla gelişmedi. Roma bir şehir medeniyetiydi ve Romalılar yol inşası saraylar tapınaklar, sulama kanalları inşası, stadyum, çarşı, tiyatro, hamam vs alanlarında yüksek derecede beceri gösterdiler. Romanın hâkim coğrafyasında, hem Doğu Roma'da (Ayasofya) hem Batı Roma'daki sayısız eserler bu becerinin kanıtıdır. Romalılar bol sermaye ve emek isteyen inşaat endüstrisinden, Roma stili mimari yarattılar. Silah sanayi büyüyen ordunun ve savaşçı geleneğin uyardığı bir sanayiydi. Roma'da zanaatkârlar Pleblerden oluşuyordu. Sanayide işletme ölçeği küçük işletmecilikti. Ticari

genişleme işletme ölçeğini geliştirse de, yaygın durum küçük ölçektir. Roma'da zanaat siyasi yükselişten çok az etkileniyordu, soylular zanaatla ilgili değildi. Plebler bu alanlarda zamanla azaldılar. Köleler ve yabancıların ticaretle ve zanaatla uğraşmaya başlamaları ve sayılarının her geçen gün artması, ticaret ve zanaat işlerini, soyluların asla uğraşmayacakları, bayağı işler durumuna getirdi.

Roma'da kölelik, diğer medeniyetlerde olduğu gibi temelde savaş hukukundan besleniyordu. Uzun dönem varlık sürdüren ve dünyanın büyük bölümüne hâkim olan bu medeniyette kölelik bir statüydü. Roma ekonomisi de antik çağın pek çok medeniyeti gibi köleci bir ekonomiydi. Romalılar köleliği düzenlediler ve Roma tarihi boyunca bu statüyü sürdürdüler. Roma toplumunda en keskin ayırım hür ve köleydi. Soylular ve Plebler ve ayrıca hür işçiler ve yabancılar dışında, toplumda ağırlıklı bir köle topluluğu vardı. Bu statü çok az ekonomik hakka sahip olup, siyasi ve idari haklardan yoksundu.

Roma hukukunda köleliğin kaynağı şunlardı (Bozkurt, 1981: 92):

- **Doğum:** Doğumda çocuk ananın statüsünü alırdı. Köle anadan doğan köleydi. Özgür bir kadından doğan özgürdü. Doğum kölelik için ciddi bir kaynak değildi.
- **Hürriyetin Kaybedilmesiyle Kölelik:** Hürriyet, savaşla ve cezayla kaybedilirdi.
- **Diğer Nedenlerle Kölelik:**
  - a) Borçtan dolayı kölelik: Borcunu ödeyemeyenler, bedeni ifa ile cezalandırılırdı.
  - b) Askerlik: Askerden kaçanlar köle olurdu.
  - c) Satma: Baba tarafından satılan çocuk köle olurdu, kişi de kendini köle olarak satabilirdi.

Roma hukukunda kölelik statüsü aşağıdaki hak ve borçlara sahipti (Bozkurt,1981:95):

- Kölenin hak ve fiil ehliyeti kısmen vardı. Köle efendisi lehine haklar kazanabilecek işlemler yapabiliirdi.
- Köle mal statüsünde sayılıyordu, bu nedenle kölelerin evlilikleri geçersiz sayılırdı.
- Cezai ehliyeti, hür insanlara göre yüksekti, kölelerin işledikleri suçlara çok ağır cezalar verilirdi.
- Hukuki muamele köleliği kazandırdığı gibi sona da erdirebilirdi.
- Azatlı köle kısmen hür olabiliyordu.

Roma'da tarım; egemen sınıfın hakkıydı. Egemen sınıf hür işçilerin, kölelerin, yabancıların ve Pleblerin uğraştığı işlere hiç eğilmedi. Savaştan elde edilen servetlerle topraklar kazandılar ve onları işlettiler. Soylular Lâtifundia denen büyük çiftliklerde tarım yapıyorlardı. Küçük topraklar Pleplere aitti. Savaşlarda ölen pleplere ait sahipsiz kalan topraklara soyluların el koyması ya da bu toprakların satın alınması, tarım ürünlerinin imparatorluk içindeki yoğun rekabeti; (tarımın, Mısır ve Anadolu'dan gelen daha ucuz ve kaliteli mallar karşısında rekabet gücünün düşmesi nedeniyle) küçük toprakların satışa çıkarılması, küçük çiftliği azalttı, büyük işletmeleri (lâtifundia) yani büyük toprak sahibi çiftçileri çoğalttı. Roma tarımı ilkeldi ve tamamen köle emeğine dayalıydı. Roma imparatorluğu içindeki yoğun tarım ürünleri rekabeti, Roma ana karasında tarımın daha ucuz olan tahıl yerine, katma değeri yüksek ürünlere yönelmesini sağladı. Bunun dışında tarımda ciddi bir ilerleme olmadı.

Roma devletinin ekonomiye yaklaşımı en basit şekilde liberal bir bakış açısı olarak tanımlanabilir. Roma devletinin ekonomiye müdahalesi farklı dönemlerde değişse de genellikle sınırlıydı. Hatta cumhuriyet ve ilk imparatorluk dönemlerinde bu müdahale yok denecek kadar azken, ilk imparatorluk döneminin sonundan itibaren artmıştı. Buna göre liberal ekonominin önemli bir unsuru olan serbest rekabet, Roma devletinin faaliyetlerinden büyük ölçüde etkilenmemişti (Özdemir, 2005: 214). Roma devletinin ekonomik tutumu, romanın fetihçi devlet karakteriyle ilgiliydi. Roma devletinin ekonomik yaklaşımı, genel olarak piyasayı izlemek ve düzenlemek olarak tanımlanabilse de Romanın iktisadi geleneğe katkısı iki dönemde farklılaşmaktadır.

Kuruluş ve Genişleme Dönemi: Bu dönem romanın iktisadi geleneği liberalistti. Devletin savaşlardaki galibiyetler nedeniyle vergi, haraç, kira, ganimet gelirleri, yüksek olduğundan, soylular büyük topraklara oturduklarından, devlet piyasayı rahatsız etmemiş, ancak hukuki kurallarla piyasayı düzenlemiştir.

Roma hukuku; milattan sonra 527-565 yılları arasında hüküm süren Doğu Roma İmparatoru İustinianus'un (dünya tarihi çapında önemi büyük olan) büyük bir kanunlaştırma eseriyle (corpus Iuris civilis) ile yazılı olarak tespit edilmiştir (Koschaker ve Ayiter, 1997:). Roma'da İmparatorluğun içinde çoğunluğa ulaşan yabancılara eşit koruma sağlama konusunda artan ihtiyaç, Roma hukuk sisteminin gelişmesinde büyük etken olmuştur (Colognesi, 1993: 301). Bu nedenle hem özel hukuk, hem kamu hukuku alanlarındaki gelişmiş düzenlemeler Roma'yı kanun devletine yükseltmiştir. Bu kanunlar cumhuriyet ve ilk imparatorluk döneminde liberal bir içeriğe sahiptiler. Ancak imparatorluğun son döneminde bu kanunlar müdahaleci bir içerik kazanmışlardır.

Romanın kuruluş ve genişleme dönemi hukuk rejiminin, iktisat bilimine ve dönemin iktisadi geleneğine, liberal katkılarını bireycilik ve özel mülkiyet açısından açıklayabiliriz.

- **Özel mülkiyet:** Romalılarda özel mülkiyet "mutlak hak" olarak korundu. Bir hakkın mutlak hak olarak korunması o hakkın kamu yararı dışında sınırlanmasını zorlaştırmaktaydı. Bu da özel mülk sahibine geniş bir tasarruf yetkisi tanıyordu. Özel mülkiyetin Roma'da bir özelliği de, bu hakkın ulusal olmaktan çıkarılıp, uluslar arası bir nitelik kazandırılmasıydı. Romalıların siyasi egemenliği yayıldıkça özel mülkiyet de bütün imparatorluk topraklarında uygulama alanı buldu. Roma hukukunun kamu hukuku, şahsın hukuku, eşya hukuku ve özel hukuk ayrımı, mülkiyetle ilgili önemli yenilikler kazandırmıştır. Özel mülkiyet önce menkullerde sonra gayrimenkullerde genişlemiştir. Özel mülkiyetin gayrimenkullerde genişlemesi toprak dağılımında eşitsizliklere ve toprak sorunlarına yol açmıştır (Özgüven, 2001: 28).
- **Bireycilik ve Girişim Özgürlüğü:** Roma'da bireycilik mülkiyet hakkı ve borçlar hukuku alanında genişlemiştir. Özel mülkiyet piyasa ekonomisinin temelidir. Borçlar hukuku mülkiyetin kullanım sınırlarını genişleterek girişim serbestliğini ve rekabet hukukunu kurmuştur. "Roma eyalet yöneticilerinin herkesin yasalara uygun bir şekilde iş görmesi hususunda özel dikkat göstermeleri gerekmektedir. Bu şekilde hiç kimse haksız rekabette bulunmamış ya da haksız rekabetten ötürü zarar görmemiş olurdu. Aynı şekilde eyalet yöneticileri bir kimsenin yasalara uygun şekilde ticari faaliyette bulunurken cezalandırılmaması ve her çeşit tehditten korunmasını da güvence altına almalıydı. O halde eyaletlerde yaşayanların yasal ticari faaliyetlerinin korunması ve yasadışı ticari faaliyetlerden etkilenmemelerini sağlamak, eyalet yöneticilerinin görevi olmalıydı. Eyalet yöneticileri hukuka uygun olan davranışları teşvik edip, hukuka aykırı davranışları da cezalandırırdı. Böyle düşünüldüğünde özel hukuk kuralına bağlanmış bir kamu hukuku kuralından söz edilebilir. Roma hukukunda kanunla yasaklanmış her faaliyet serbestti. Yasak faaliyetler, haksız rekabet ile büyücülük, şans oyunları gibi faaliyetlerdi. Bu ticari faaliyetler kamu yararı gereği yasaklanırdı. Oyunculuk, tiyatro, gladyatörlük aşağı sınıfların işi görülüyordu yasaklanmamıştı. Ancak bu işleri yapanlar şerefsiz (intamis) insanlar olarak kabul ediliyordu" (Özdemir, 2005: 216, 217).

Gerileme dönemi (III.yy.'dan sonra): Romanın gerileme dönemi, hukuk rejiminin iktisat bilimine ve dönemin iktisadi geleneğine katkıları müdahalecilik yönünden olmuştur. Romanın gerileme dönemi yani imparatorluğun askeri ve siyasi başarılarının azaldığı dönem; mali ve ekonomik sıkıntılarla geçmiş, mali kaynak ihtiyaçlarını karşılamak için devlet piyasayı rahatsız etmiştir. Askeri başarıların düşmesi nedeniyle fetihçi gelirler azalmış, askeri harcamalar artmış, gelirden azalma ve harcamalarda artış, bütçe açıklarına neden olmuştur. Üretimin azalması, enflasyon ve mal kıtlığı gibi ekonomik problemler ortaya çıkmıştır.

Ekonomik ve mali problemler nedeniyle Roma liberal politikalarından uzaklaşarak müdahaleci bir iktisat politikası sürdürmüştür. Romanın mali problemlerinin kaynağı, fetihçi gelirlerin azalması ve askeri harcamaların artmasıdır. Savaşlarda mağlubiyetler vergi kaybına yol açmış, haraçlar ve kiralara düşmüş, ganimetler azalmıştı. Harcamalar ise ödenen haraçlar ve yenilen ordunun yeniden kurulması nedeniyle artmıştı.

284-305 yıllarda imparatorluğun içinde bulunduğu karışık durum ilk etkisini, imparatorluğu bölerek gösterdi. İmparator Diocletianus imparatorluğu ikiye böldü. Doğu romanın başkenti Costantinopolis (İstanbul) oldu. Siyasal ve askeri başarısızlıklar, gerileme ve kargaşa yaratarak ekonomiyi olumsuz etkiledi. Devletin, gelirlerini arttırmak için giriştiği her çaba, piyasa ekonomisini zayıflattı ve sosyal hayatı katılaştırdı.

Romanın mali sorunlarının çözümüne dönük adımları birkaç aşamada ilerledi:

- Bunlardan birisi vergi politikasıydı. Devlet vergileri arttırdı. Ancak bu müdahale Piyasayı zorladı. Ağırlaşan vergi yükü, yoğun imparatorluk içi rekabetle birlikte taşınamaz hale geldi. İflaslar oluştu, bu da üretimin daralmasına yol açtı. Devlet daralan üretimi yeniden canlandırmak ve üretimin sürekliliğini sağlamak için girişim özgürlüğünü kısıtladı. Tarımda kolonluk sistemine geçildi. Hür köylü de toprağa bağlandı. Devlet kurduğu bürokratik kontrol mekanizmalarıyla köylerdeki nüfusun şehirlere taşınması engellendi. Böylece kırsal kesimden gelen kira ve vergi gelirlerini garanti altına alındı. Bunun sonucunda hür köylü ve köle arasındaki fark azaldı. Başka köyden evlenme, toprağı terk yasaklandı. Böylece ortaçağın serflik sisteminin temeli atıldı ve özgür köylülük kaldırılarak tarımda girişim özgürlüğü kısıtlandı(Güran, 1997:20).
- Sanayideki daralmayı aşmak için, loncalar Romanın gerileme döneminde zorunlu görev kuruluşları haline getirildi. Loncalar aslında gönüllü kuruluşlar olarak başlamışlardı. Pleb sınıfının ağırlıklı olduğu statüde gönüllülük kalktı. Hükümetler, ekonomik daralmadan faydalanarak, bu kuruluşlara, taşımacılık, bedava et ve ekmek dağıtımı gibi kamu görevleri yüklediler. Loncalara yaptıkları işin tekeli olma ve askerlikten muaf olmanın karşılığında, devlete bedelsiz hizmet sunma görevi verildi ve lonca grubunun tamamı, üyelerin borçlarından birlikte sorumlu tutuldu. Gemiciler Mısırdan bedava buğday taşıma, fırıncılar halka bedava ekmek pişirmek zorunda bırakıldı. İmalatçılar maliyet fiyatına satışa zorlandılar. Devletin verdiği görevler arttıkça, zanaatkârlar işyerlerini kapatarak şehirlerden kaçmaya başladılar. Devlet bunların yer değiştirmesini yasaklayarak, zanaatkârlığı babadan oğula geçer mesleğe dönüştürdü. Loncalar memurlar tarafından denetlendi. Ancak bedelsiz kamu hizmeti sunma ve ağır vergiler tüccarı ve zanaatkârı iflasa ve kaçmaya zorladı sonunda zanaatkârlık bitti, kentler boşaldı, ticaret geriledi (Heaton, 2005: 62). Bunun sonucunda kentlerde piyasa ekonomisi geriledi ve ticaret azaldı. Sanayide girişim özgürlüğü sona erdi ve Romanın piyasa ekonomisinden beslenen dinamizmi kayboldu.
- Bir diğer müdahaleci politika para politikası açısından geliştirildi. Devlet para arzını artırmak için paranın ayarıyla oynadı bunun sonucunda da enflasyon arttı. Enflasyon antik çağda bilinmeyen bir sorundu. Fiyat artışlarının kamu harcamalarını artırması, devlet maliyesini daha da bozdu. Yüksek fiyatlar yoksulluğa ve kıtlığa yol açtı.
- Üçüncü yüzyılın ikinci yarısında devalüasyon arttı. Sikkelerin içindeki gümüş ayarı % 45 oranında azaltıldı. Roma tarihinde daha önce görülmemiş bir şekilde, imparator Diocletianus yayınladığı bir fermanla tavan fiyatları ve maaşları belirledi (İznic, 2011: 108).
- Devletin, antik çağın ilk hiper enflasyonundan korunmak için fiyatları sabitlemesi, ağır vergi yükü taşıyan esnaf, çiftçi ve tüccarı iflas ettirdi. Üretim daraldı ve karaborsa piyasası doğdu. Fiyatların dondurulması, yani devletin piyasa fiyatına müdahalesinin sonuçları çok ağır oldu. Piyasayı korumak için, ya da vergi gelirlerini garantilemek için, ya da halkı korumak için başvuru olan yöntem, piyasayı öldürdü, fiyatlara müdahale halkı korumadı

aksine yüksek karaborsa fiyatları halkın durumunu daha da zorlaştırdı ve devletin mali problemlerini derinleştirdi.

- Devlet dış ticarete de kısıtlama getirdi, mal kıtlığını aşmak için ihracat yasakları kondu. Bu kısıtlamalar ticaretin aleyhine sonuçlar yarattı.

Sonuç olarak Roma ekonomisi krallık ve ilk imparatorluk (kuruluş ve genişleme) döneminde fetihçi gelirlerin etkisiyle ekonomiye ilgilenmedi. Bu dönem Roma hukuku ekonomiye liberal katkı sunmuştur. Ancak gerileme döneminde devletin, vergi kaybını telafi etmek için ve üretimi yeniden artırmak için geliştirdiği müdahaleci politikalar nedeniyle, Roma hukuku bu dönemde ekonomiye olumsuz etki yapmıştır. Fakat ekonomik ve mali problemler, müdahaleyle daha derinleşmiştir. Ancak ister liberal hukuki düzenlemeler, ister müdahaleci düzenlemeler olsun, bu dönem, devletle piyasa arasında resmi bir bağın kurulmasına yol açtı. Piyasayı kurmak için de, piyasayı bozmak için de devletin belirleyici olduğu anlaşıldı. Antik çağın bu güçlü medeniyeti kurduğu piyasa ekonomisini kamunun ihtiyaçlarını karşılamak için kendi eliyle ortadan kaldırdı. Devletin yasal sınırlaması ve kontrolü bakımından bu dönem uygulamaları, piyasa açısından önemli bir deneyim olmuştur. Ticaretin gerilemesiyle birlikte geride romanın antik çağda zayıflayan siyasal ve askeri etkisi kaldı.

3. GELENEK İLE ÇOK TANRILI DİNLERİN ETKİSİNDE OLUŞAN ANTİK ÇAĞDAKİ İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİN ÖZELLİKLERİ

Antik çağın doğusunda kurulan toplumlar ihtişamlı medeniyetler kurdular, tarım yaparak geliştirdiler, ticaret yaparak refah ve zenginliklerini artırdılar. Büyük mimari eserler ve anıtlarla dolu şehirler kurarak medeni yaşamı geliştirdiler. Ancak yarattıkları zengin medeniyetler o toplumlara özgürlük getirmedi. Doğunun bürokratik devletinin toplumlar üzerindeki ağır baskısı düşüncenin gelişimini sınırladı ve özgür düşünce gelişemedi. Bu bakımdan antik çağda dünyanın doğu medeniyetlerinde iktisadi düşünce gelişme kaydedemedi. Antik çağın batı medeniyetleri ise nispeten daha açık toplum özelliği taşıyorlardı. Bu nedenle antik çağdaki ilk iktisadi görüşlere eski Yunan felsefesi ile Romanın hukuk ve siyaset felsefesinde rastlanılır. Bu dönem toplumları üzerinde çok tanrılı dinlerin yaygın olması ve bu dinlerin daha zayıf mesajlar taşımaları, dinlerin düşünce üzerindeki etkisini sınırlamıştır. Böyle bir ortamda Antik çağın düşünürleri gelenekten kopmadan ahlaki amaçlar peşinde koşmuşlardır.

3.1. Antik Yunanda İktisadi Düşünce

Antik Yunanda iktisadi konular diğer toplumsal olaylardan ayrı tutularak tek başına ele alınmamıştır. Tarih, felsefe hatta edebiyat içinde iktisadi düşünceye yer verilmiştir. Yunan düşüncesinin iktisadi konulara uzak olması tamamen dönemin geleneksel anlayışıyla ve ekonomik şartlarıyla ilgiliydi. Matematik, tıp, fizik, astronomi ve felsefede modern bilimin temeli pek çok açıdan Yunan düşüncesinde atıldı. Ama iktisadi düşüncede ciddi bir gelişme yaşanmadı. Çünkü ekonomik sorun (kıtlık sorunu), ihtiyaçların düşük olması nedeniyle, düşünce üzerinde baskı oluşturmuyordu ve ekonomik olayların geleneksel değer yargılarıyla ele alınması yeterli görülüyordu. Yunan aristokratik toplumunda fetihçi ruhun dinamik olması iktisadi konuların akılcı bir biçimde incelenmesini engelliyordu. Geleneksel ve fetihçi ruhun baskın olması, antik Yunanistan'da aristokratik bir toplumsal düzenin oluşmasına yol açmıştır. Yunan aristokratik toplumunda soylular azınlıktaydı ve topraklar soylulara aitti, geçimlerini tarımdan sağlıyorlardı. Soylu sınıfının ihtiyaçlarının tatmin edilmesi bakımından kaynaklar yeterliydi. Bu nedenle alt sınıfların sorunlarını çözmek için iktisadi konulara kafa yormak gereksiz görülüyordu. Bu çağın tüm toplumlarında olduğu gibi Yunanistan'da da zenginliğin üretimle elde edileceğine dair bir inanç yoktu. Geleneksel görüş zenginliğin fetihle sağlanacağı yönündeydi. Siyaset, hukuk, tarih, felsefe ve askerlik devlet yönetimiyle ilgili olduğundan daha çok ilgi gördü ve soyluların iyi yetişmeleri için bu konulara önem verildi. Ancak sofistler Yunan felsefesinde bir istisna oldular, soyluların çıkarlarını savunmayı

reddettiler bireyciliği savundular, yunan felsefesindeki toplumcu ve eşitlikçi eğilimin takipçisi olmadılar.

3.1.1. Sofistler (MÖ V.yy)

Yunanca sophas ya da sophia (bilgi) sözcüğünden türetilen sofist kavramı bilgili kişi anlamına gelmektedir. Yunan polisleri siyasal ekonomik toplumsal kültürel hatta dinsel açıdan yetkin yönetim birimidir ve bu yetkinliğini kurallara borçludur. Bir başka deyişle mitolojik, aristokratik kökenli yasalar polisin yetkinliğini sağlayan kurallardı. Dönemin siyasal ve toplumsal koşulları aristokratik bir niteliğe (geleneğe) sahipti. Poliste yaşayanlar, yurttaş yabancı ve köle olarak ayrıma tabi tutuluyordu. Bu sınıflar içinde siyasal yetki azınlık soyluların elindeydi. İşte böyle bir ortamda geleneksel aristokratik değer yargılarını sorgulayıp eleştiren ve büyük ölçüde demokratik içerikli görüşleri savunan ilk düşünürler olarak sofistler ortaya çıktı. Sofistler polisten polise gezerek aristokratik kültüre karşı ayaklanışın sembolü oldular(Türe, 2006: 24,27). Sofistler her türlü yerleşik değere ve geleneğe karşı çıktılar, toplumda hiç sorgulanmayan inanç ve statüleri eleştirdiler, yerleşik düzenin bir azınlığa yaradığından hareketle, her türlü geleneğe karşı çıktılar.

Yunan felsefesinin esas konusunu tabiat teşkil etmişti. Yıllarca tabiat, kâinat ve dünya üzerinde çalışan Yunan düşünürler, kâinatın ilk sebebi eşyanın tabiatı, hareket problemleri ruh gibi meseleler üzerinde durmuşlardı. Atoma kadar her şey münakaşa mevzusu yapıldığı halde, insana dair şeyler daima ikinci plana atılmıştı (Birlik, 1950: 360). Sofistler insana değer vererek ve insan odaklı görüşleri savunarak, toplumcu görüşü savunan Yunan felsefesinin dışında kaldılar.

Sofist gelenek içinde sayılan filozoflar arasında en bilinen isimler Protagoras, Gorgias, Prodicus, Hippos ve Antiphon'dur(Uçak, 2006: 70). Sofistler devleti; geleneksel anlayışın ve aristokrasinin siyasi hâkimiyet aracı olarak gördüklerinden reddettiler. Sofistlerin geliştirdiği felsefe şu özellikleri taşıyordu:

- Sofistler, insan odaklı bir felsefe geliştirdiler, toplum karşısında bireyciliği savundular.
- Devlete ve devlet müdahaleciliğine karşı geldiler, müdahaleciliğin bireysel özgürlükleri ortadan kaldıracığını ileri sürdüler.
- Sofistler bireyi her şeyin üzerinde kabul ettiler. Bu bakımdan toplumcu anlayışı destekleyen geleneği ve devlete bağlı olmayı eleştirdiler.
- Sofistler bireyci oldukları için akla değer verdiler. Akli gerçeği öğrenmenin tek yolu olarak gördüler
- Sofistler gerçeğin göreceli olduğuna inanıyorlardı. Gerçeğe akılla ulaşabilirdi ancak ulaşılan şey tek doğru olamazdı. Sofistler buradan hareketle ahlakında değişken olduğunu kişiden kişiye değişebileceğini ileri sürdüler.
- Sofistler bireyci oldukları için zor gücüyle kurulan, yani devlet tarafından kurulan birlik ve dayanışmayı reddettiler.
- Geleneksel statülerin kanunlarla kurulduğu gerekçesiyle, yasalara karşı oldular, yasaların hâkim sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğine inandılar.
- Sofistlerin bireyci görüşleri çoğulcu bir toplum öngörüyordu. Ticaret bu çoğulcu toplumun barış içinde yaşamasının teminatıydı. Çünkü birbirleriyle ticaret yapan ve birbirlerinden para kazanan insanlar, barış içinde yaşarlardı ve kavga etmezlerdi. Bu nedenle Sofistler ticareti ve kar'ı hoşgörüyü karşıladılar.
- Sofistler, uluslar arası işbirliğine inandılar. Toplumların karışmasını tehdit olarak görmediler. Nasıl ki iç ticaret kardeşliğin teminatıdır, dış ticaret de öyledir, birbirinden para kazananlar birbirleriyle savaşmazdı. Bu nedenle dış ticaretin sınırlandırılması ve müdahaleyi reddettiler.
- Sofistler özel mülkiyeti doğal bir hak olarak gördüler.
- Antik çağın bütün köleci toplumlarının aksine köleliği reddettiler.

Sofistler bireyciliği öne çıkarmaları, akla önem vermeleri, özel mülkiyeti, ticareti kabul etmeleri ve devlet müdahalesine karşı olmaları bakımından antik çağın liberalleri olarak anılırlar. Sofistler pek çok bakımdan demokratik görüşler geliştirdiler, akli kullanarak bilgilerini arttırdılar. Bu bakımdan Yunan felsefesinin genel özelliklerini taşımayan fikirler ürettiler. Sofistlerin akla değer vermeleri ve bireyciliği savunmaları, onları 18.yy liberallerine ve rasyonalistlerine yaklaştırmıştır.

3.1.2. Sokrat, Aristophane ve Xenophon

Sokrat (MÖ 400-399) felsefeyi karşılıklı tartışma faaliyeti olarak anlamış ve insan zihnini tembelleştirdiğine inandığı yazılı sözlere değer vermemiş bu nedenle de yazılı eser bırakmamıştır (Cevizci, 2012: 4). Sokrat aşağı sınıftan bir tabakaya mensuptu hayatı fakirlik içinde geçti (Namık, 933:20). Bu yüzden zenginliğe ve servete karşı olduğu halde zanaatkârların emeğini hor görmedi. Sokrat iktisadi faaliyetlerden tarım üzerinde durdu, ekonomik faaliyetlerin tarıma bağlı olduğuna inanıyordu. Tarım gelişirse diğer faaliyetlerin gelişeceğine, yavaşlarsa diğer faaliyetlerin gerileyeceğine inanıyordu. Sokrat emek içermediği için ticareti, kar'ı ve faizi ahlak dışı saymış, emek içerdiği için zanaatçılığı övmüştür. Sokrat felsefenin kurucusu olarak bilinir, sorgulayıcı akli kullanarak eski yunan felsefesinde iz bırakmıştır.

Devrin politikacılarına dönük eleştirileri Sokrat'ı idama sürüklemiş, askeri ve medeni cesareti dillere destan bu filozof baldıran zehri içerek yaşamını sona erdirmiştir. Yazılı eserleri olmadığı için fikirleri hakkındaki bilgilerimiz Eflatun ve Xenophon'un kitaplarına dayanır (Atademir, 1947: 54).

Aristophone (MÖ 448-338) en önemli edebi eserinde "Gresham kanunu" olarak bildiğimiz iktisat teorisinde kullanılan bir kuralı açığa çıkarmıştır. Aristophone kurbağalar (Grenovilles) adlı komedisinde iki çeşit madeni paranın olduğu bir ekonomide, insanların iyi parayı harcamayarak tasarruf edeceğini, kötü parayı harcamalarında kullanacağını, dolayısıyla kötü paranın piyasadandan çekileceğini ileri sürdü. Aristophone göre metal paraların belli bir tolerans haddine gelinceye kadar kanuni dolaşım kabiliyeti devam eder. Tolerans haddi aşılmıca kanuni dolaşım kabiliyeti son bulur. Metal paralarda altın oranı düşük olan ve ayarı bozulmuş altın paralar piyasada kalır, ayarı bozulmamış paralar tedavülden çekilir (Özgüven, 2001:13). Aristophone antik çağda paranın değerine dikkat çekerek paranın bu özelliği konusunda, modern iktisat bilimine yaklaşmıştır. Daha sonra 16. yy da Sir Thomas Gresham, "kötü para iyi parayı piyasadandan kovar" kuralını koyarak Aristophone 'nin para kuralını yasalastırmıştır.

Xenophon (MÖ 430-355) Sokratın öğrenciliğini yapmıştır. Bu düşünür Sokratın fikirlerinin de aktarıcısıdır. Xenophon servetin iyi kullanımını araştırdı ve mali krizlere karşı koymak için devlete yeni kaynaklar önerdi. Servetin iyi kullanımı bakımından, devlet donanması, devlet mağazaları ve devlet maden işletmelerini savundu, zayıf sosyalizm olarak tanımlayacağımız devlet müdahaleciliğini önerdi. Mali krizlere karşı önlem olarak, para arzının arttırılmasını önerdi. Fazla paranın enflasyon yaratmayacağı gibi yanlış bir sonuca ulaştı. Fazla para devlet tarafından tasarruf edilebilir ve ekonomik kriz dönemlerinde bu para kullanılarak ekonomik krizler aşılabildi (Özgüven, 2001: 14). Xenophon, hocası Sokrat gibi tarımı yüceltmıştır ancak ticarete de karşı olmamıştır. Para konusundaki analizleri yanlış bulunsa da para üzerindeki fikirleri paranın ekonomik tercihleri belirleyici özelliğini ortaya koymuş, iktisatçıların ekonomik analizlerinde parayı önemsemelerine yol açmıştır

Xenophon metalist parayı savunmuş para basımında kullanılan madenin paranın değerini belirleyeceğini savunmuştur. Nitekim 15. yy doktrini Merkantilizm, Xenophon'un parasalci fikirlerine oldukça yakın bir düşüncedir. Antik çağda Xenophon, para açısından merkantilist, üretim açısından da hocası Sokrat gibi fizyokrat sayılabilir.

3.1.3. Platon (Eflatun)

Eflatun da Sokrat'ın öğrencisidir. Hocası Sokrat, M.Ö 399 da tanrı tanımazlık ve gençleri yozlaştırmakla suçlanarak Atina halk mahkemesinde suçlandı ve ölüme mahkûm edildi. Sokrat "adaletsizliğin eğriliğe ortadan kaldırılmasının yanlış olduğunu söyleyerek" hapisten kaçmayı reddetti (Demiralp, 2008: 239). Eflatun hocasının demokrasi rejimi tarafından cezalandırılmasından etkilenerek daha çok ideal bir devletin nasıl olması gerektiği sorusuna cevaplar bulmaya çalıştı. Eflatuna göre, birey devlet karşısında zayıftı, o halde bireyin devlet karşısında korunması gerekirdi. Eflatuna göre zayıf olan bireyi devlet karşısında koruyacak tek şey ahlaktı. O halde devlet ahlaki kurallar üzerine kurulmalı ve ahlaki kurallara uymalıydı. Eflatunun bu önerisi ideal devletin tanımı oldu.

Eflatunun ekonomik görüşleri aşağıdaki gibi özetlenebilir (Arslan, 2012: 45-48):

- Eflatun servet ve zenginliği hor görür. Servete ve zenginliğe karşı olduğundan servet kazanmak ve kar elde etmek için gösterilen her çabayı reddeder. Bu nedenle ticaret Eflatun açısından servet amacıyla yapılan bir iştir ve adi bir faaliyettir.
- Eflatun toplumsal bir işbölümü önermiştir. Her kim hangi eğitimi aldıysa hangi konuda yetenekliyse o işi tutmalıdır. Asiller küçük yaşlardan itibaren siyasetle ilgilendiklerinden yöneticilikle, askerler askeri eğitim aldıklarından askerlikle, üreticiler ve köleler küçük yaşlardan beri emeklerini kullanarak çalıştıklarından üretimle ilgilenmelidirler.
- Soyluların ruhuna altın, alt sınıfların ruhuna gümüş, bakır ve demir üflenmiştir. Ruhlarına altın üflenenler daha yüksek kapasitede olup bayağı işlerle ticaret ya da tarımla uğraşmamalıdır.
- Eflatun, aristokratik komünizmi savunmuştur. Siyasetle görevli soylular özel mülkiyet hakkına sahip olurlarsa kamu gücünü zenginlik ve servet uğruna kullanabilirler. Kamu gücünü ve yasaları toplum için kullanmaları için, soylulara özel mülkiyet hakkı verilmemelidir. Kamu gücü ve yasaların servet için kullanımının önüne geçmek yani insanın ihtiraslarını dizginlemek için Eflatun soyluların özel mülkiyetsiz olduğu yapıyı; aristokratik komünizmi savunmuştur. Aristokratik komünizme özel mülkiyet, alt sınıfların üretimle ilgilenmelerinden dolayı, köylü, üretici ve işçilere verilmiştir. Soyluların zaten ruhlarına altın üflendiğinden servete ihtiyaçları yoktur. Bu model hâkim sınıfı servetten men eden bir modeldir.
- Eflatunun aristokratik komünizminde özel mülkiyet vardır ancak bu hak alt sınıflarıdır, dolayısıyla ticarete alt sınıfların işidir.
- Eflatunun ticareti alt sınıflara bırakması kar'ı meşru gördüğü anlamına gelmez. Eflatun kar'ı ve faizi emek içermeyen haksız kazançlardan sayarak onu ahlak dışı görmüştür

3.1.4. Aristo (382-322)

Aristo hocası Eflatuna göre daha realist bir filozoftur. Ortaçağ ve Roma düşüncesi daha çok Aristo'nun realist fikirlerini benimsemiştir.

Aristo mantığı bir alet gibi değerlendirmiştir. Bu da mantığı bütün bilimlerin öncesine yerleştirmiştir (Köz, 2002:356). Bu açıdan Aristo'nun iktisadi mantıksaldır. Tarımın egemen olduğu yapıda Roma ve ortaçağda Aristocu düşünce benimsenmiştir. Sınırlı ölçüde ticaret Roma ve ortaçağ şehirlerinin özelliğiydi. Aristo ticareti sınırlı ölçüde benimsiyordu. Bu nedenle Roma ve ortaçağ düşüncesinde Aristo büyük kabul görmüştür. Hatta ortaçağda kilisenin iktisadi anlayışının felsefi dayanağı olmuştur.

Aristonun ekonomik görüşleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Aristo iki ekonomik model kurmuştur. Birincisi ticari ekonomidir, bu modelde üretim piyasa içindir ve kar amacıyla yapılır. Mübadele kazanç sağladığından kişiyi daha çok şeye sahip olmaya zorlar. Bu bakımdan bu ekonomilerde kişinin çalışması kazanç hırsına dayanır. Aristo kişinin kendi kazancı için çalışmasını topluma yararsız bulmuş, ticari

ekonominin kişiyi değersiz kıldığını ve topluma hizmet gibi bir yüce amaçtan uzaklaştırdığını ileri sürmüştür.

- İkincisi ev ekonomisidir. Ev ekonomisinde üretim ihtiyaçları karşılamak içindir. Genel olarak üreten insanlar ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırlar. Bu üretimde üretim kar için değil ihtiyaç içindir. Dolayısıyla üretim arttıkça ihtiyaçlar karşılanır. Ticari ekonomide üretim ihtiyaçları karşılamak yerine sadece karları arttırmak için yapıldığından, Aristo'nun benimsediği model ev ekonomisidir. "Mülk ailenin, mülk edinme de aile ekonomisinin bir parçasıdır; çünkü belli bir düzeyde servet olmadan ne yaşamın kendisi ne de iyi yaşam olabilir. Öte yandan herhangi belirli bir sanat açısından uygun araçların var olması o işi yapmak için zorunludur. Araçlar cansız olabilecekleri gibi canlı da olabilir; bir gemi kaptanı cansız bir dümen kullanır, ama gözcüsü canlı bir adamdır; çünkü bir sanatta çalışan işçi, o sanat açısından, işin araçlarından biridir. Bunun gibi, mülkiyet konusu olan herhangi bir şey, bir kimsenin yaşamasını olanaklı kılan bir araç sayılabilir, o kimsenin mülkiyeti (malvarlığı) ise, köleleri de içinde olmak üzere, bu gibi araçların bir toplamıdır; köle ise, başka herhangi bir uşak gibi canlı bir yaratık olduğu için, birçok araç değerinde bir araçtır." (Alatlı, 2010: 145). Açıkça anlaşıldığı gibi Aristo ev ekonomisi içinde özel mülkiyeti benimsemiştir. Aristo Eflatunun aristokratik komünizmini reddederken, özel mülkiyeti, toplumların huzur ve mutluluğunun kaynağı olarak görmüştür. Kişinin özel mülkiyetten mahrum edilmesinin, toplumu mutsuzlaştıracağını savunmuştur. Soyluların mülksüz sayıldığı modeli, aristokratik komünizmi, bir doğal hakkı, mülk edinme hakkını tanımadığı için reddetmiştir. İnsanların ürettiği şeylere sahip olmasını (yani mülkiyeti) doğal bir hak olarak görmüştür. Bu doğal haktan bireyin mahrum edilmesini, sitede huzursuzluğa yol açan sebeplerden birisi saymıştır. Bu bakımdan toprak mülkiyetini de içine alan bir özel mülk anlayışını kabul etmiştir.
- Aristo ev ekonomisi içinde ihtiyaçları karşılayacak ticareti de kabul etmiştir. Buna göre ev ekonomisi içinde ticaret; ihtiyaçları karşılamak için yapılır ve doğal serveti artırır.
- Aristo ticari ekonomiye karşı olması nedeniyle ticari ekonomi içinde doğan kar'a da karşıdır. Aristo burada ahlaki bir yaklaşımla kar'ı emek içermeyen bir kazanç olarak görerek reddetmektedir
- Eflatun gibi Aristo da faize karşıdır. Aristo diğer yunan filozoflarında olduğu gibi faizi ahlaki açıdan değerlendirmekte ve kar gibi faizi de haksız kazanç saymaktadır.
- Aristo üretimin devam etmesi için zorunluluk olarak gördüğü kölelik statüsünü kabul etmektedir.

3.2. Antik Roma'da İktisadi Düşünceler ve Düşünürler

Roma imparatorluğunun kapsadığı coğrafi alanın büyüklüğü ve imparatorluğun insanlık tarihinin en uzun ömürlü imparatorluğu olmasına rağmen, siyaset ve siyasetin belirleyiciliği yüzünden Roma'da iktisadi düşünce gelişmemiştir. Roma düşüncesine de fetihçi ruhun hakim olması nedeniyle felsefenin ilgisi siyaset ya da hukuk gibi devlet yönetimiyle ilgili konuların üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim bazı düşünürler göre Romanın dünyaya en önemli mirası yönetim ve hukuk mirasıdır. Antik Roma kamu hukuku, özel hukuk alanında uzmanlaştığı gibi, siyaset bilimi, cumhuriyet ve demokrasi kavramalarını zenginleştirmiş ve Roma'ya özgü bir yönetim modeli geliştirmiştir. Bu başarısına rağmen Roma düşüncesinin savunduğu toplumsal model aristokrasiden başka bir şey değildir. Roma hukukunun piyasayı destekleyen liberal düzenlemelerine rağmen, iktisadi düşünce geleneğin değer yargılarının dışına çıkamamış ve fetihçi ruha teslim olmuştur. Bu nedenle de Roma medeniyeti siyaset ve hukuk alanında özgün bir sistem kurduğu halde, bu başarıyı iktisat alanında gösterememiştir.

Roma'da sosyal ve siyasal yaşam hukuk kurallarıyla düzenlenmiştir. Klasik dönemin başlarında Roma hukuku temel ilkelerini Aristo doktrininden almıştır. Aristo'nun denkleştirici ve dağıtıcı adalet şeklindeki hukuki uygulamaları farklı metotlardan hareket ederek verimli sonuçlara ulaşmıştır. Bu büyük bir olasılıkla gelecekte oluşacak özel hukuk ve kamu hukuku

ayrımının ilhamı olmuştur. Kamu hukukunun, denkleştirici adaleti ile mal varlıklarının dağılımı düzenlenebilir, dağıtıcı adalet ile de kişiler arasında malların, şereflerin, kamu görevlerinin nasıl dağıtılacağı belirlenebilir. Bu adaletin normal işleyişidir. Adalet, bu konuda destekleyici bir rol üstlenir. Eğer malların, şereflerin, kamu görevlerinin, daha önceden dağıtılmış olduğunu düşünürsek daha önceki düzenlemeye göre oluşturulmuş bu mal varlığı dağılımı, başka birine geçmek üzere o kişiden alınır, oluşmuş denge bozulabilir. Bu durumda dağılımda ortaya çıkan bir dengesizliği düzeltmek gerekir. Bu nedenle Aristo'nun denkleştirici ve dağıtıcı adalet ilkesi ihtilafların çözümünde kullanılmıştır. Dağıtıcı adalet fikri herkese hak ettiğini ve değerine orantılı, doğuştan gelen yeteneklerine ya da zenginliğine uyumlu bir paylaşımı öngörür. Cumhuriyet fikrine göre vatandaşlar doğal yetenekleri ile orantılı haklar elde edeceklerdir. Bu fikir Aristo'dan Çıçero'nun kamu hukukuna ilişkin fikirlerine geçmiştir (Tahiroğlu, 2001: 85).

Roma'da bir kamu hukukçusu olan Çıçero'nun iktisadi görüşlerinden bahsedilebilir. Çıçero Aristo'nun adalet prensibini kamu hukukuna yerleştirmiştir. Çıçero adaletin doğal yasalara bağlı olmakla kurulacağına inanıyordu. Özel mülkiyetin doğal bir hak olduğu ve yasalarla korunması gerektiğini düşünüyordu. Çıçero tefecilik ve faizciliği sosyal dengeyi bozduğu için reddetmiştir. Tarımda çalışmayı ve tarımı ihtiyaçları karşıladığı için övmüştür (Arslan, 2012:54). Çıçero devletin dağıtıcı ve denkleştirici rolünü yasalarla ve kurala dayandırarak savunmuştur. Tarımı benimsemesi, özel mülk ve ticareti benimsemesi, Aristo'nun görüşleriyle uyumludur. Tefecilik ve faizcilik konusunda da Yunan düşünürlerle görüşleri örtüşmektedir.

4. SONUÇ

Doğu medeniyetleri güneş, su, toprak, iklim ve açık alan bakımından batı medeniyetlerine karşı antik çağda avantajlıydı. Nil'in, Fırat ve Dicle'nin yarattığı ideal iktisadi çevre bu medeniyetlere üstünlük kazandırmıştır. İhtiyacın üzerinde fazla üretime ulaşan bu medeniyetler erken tarihte yaşayan toplumların yararlandığı en önemli keşifleri yapmışlardır. İlk kentler doğuda kurulmuş, basit köy hiyerarşisi yerini şehirlerin gelişmiş bürokratik organizasyonuna bıraktığında, bu yerleşimler siyasallaşmış ve ilk devlet fikri doğuda gerçekleşmiştir. Antik çağın doğu medeniyetleri doğadan daha fazla yararlanarak, ihtiyacın üzerinde üretime ulaştıklarından, ticaret ve tarım dışı ilk meslekler antik çağda dünyanın doğusunda doğmuştur. Dolayısıyla Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinden sonra kurulan diğer doğu medeniyetleri, modern çağa kadar tarımı erken keşfetmenin ve tarıma elverişli bir coğrafyada var olmanın ekonomik avantajını modern çağa kadar kullanmıştır. Ancak bu medeniyetler kat ettikleri ekonomik gelişmeler kadar iktisadi düşüncelerde mesafe alamamışlardır. Bu otoriter medeniyetler, kurdukları bürokratik ve dinsel baskı nedeniyle özgün fikirlerin gelişmesini engellemişlerdir. Ekonomik kaynakların batıya göre bol olması, doğuda tarım dışı uğraşlarla ilgili yeni ekonomik arayışlara olan ilgiyi düşürmüştür. Tarımsal üretimin bol ve kentlerde ticaretin canlı olması antik çağın doğu medeniyetlerini düşünce tembelliğine itmştir. Antik çağın doğu medeniyetlerinde doğayla ilgili bilimlerde, matematik ya da mimaride gelişme kaydedilse de, hukukta, felsefede ve iktisadi düşüncede ilerleme olmamıştır. Bu nedenle doğunun zengin coğrafyaları iktisadi düşünce bakımından antik çağda Yunan ve Roma düşüncesinin gerisinde kalmışlardır.

Antik çağın gelişmiş ilk batı medeniyeti Yunanistan'da kurulmuştur, Yunan toplumunda ekonomik olaylar sıradan adi olaylardan sayılmıştır. Soylular toprak sahibi olduklarından yeterli gelire sahiptiler ve bu nedenle tarım dışı faaliyetler alt sınıfların yürüttüğü faaliyetlerden sayılmıştır. Yunan toplumunda tarım dışı faaliyetlere katılmakta, bu konulara kafa yormakta takdir görmemiştir. Bu bakımdan Yunan toplumunda iktisadi düşünce hukuk ve siyaset felsefesi kadar gelişmemiştir. Yunanistan'da, iktisadi konular felsefe içinde sınırlı bir biçimde ele alınmış, genelde eşitlik fikri (soylular arasında eşitlik) üzerinde durulmuş, bireysel çıkarlar karşısında toplumun çıkarlarını üstün sayan toplumcu bir yaklaşım geliştirilmiş ve ekonomik olaylar ahlaki bakış açısıyla incelenmiştir. Yunan felsefesinde

tanınmış güçlü filozofların hemen hepsinde toplumcu, eşitlikçi anlayışı ve ekonomik olayların ahlaki tahlilini görebiliriz.

Yunan düşüncesinde kapsamlı iktisadi düşünceler Eflatun ve Aristo tarafından geliştirilmiştir. Eflatun piyasaya daha uzak ve dar görüşlere sahipti. Sadece tarım üzerinde durarak ekonomiyi kısmen incelemiştir. Özel mülkiyeti ve ticareti benimsemediği için de, kar ya da faiz gibi piyasanın önemli araçlarını açıklayamamıştır ve çağındaki iktisadi olaylarını anlamaktan uzak kalmıştır. Ancak Aristo'nun iktisadi görüşleri ev ekonomisi modeli içinde sınırlı bir piyasayı kabul etmektedir. Bu model içinde Aristo'nun, özel mülkiyeti ve ticareti kabul etmesi, Roma ve ortaçağdaki iktisadi ilişkileri açıklamakta yeterli olmuş ve Aristonun fikirleri kabul görmüştür. Nitekim Aristo'nun akli araç olarak kullandığı felsefesi, Roma ve ortaçağ iktisadi anlayışının ve iktisadi uygulamalarının dayanağı olmuştur. Roma düşüncesindeki fetihçi ruh Yunan düşüncesine göre daha güçlüydü. Çünkü Romanın zenginliğinin en önemli kaynağı askeri başarılar sonucu elde ettiği fetih gelirleriydi. Fetihlerdeki başarılar iktisadi çevreyi ve piyasayı genişletmiş ve Roma ortak pazarında ticaret büyümüştür. Bu nedenle Romada da iktisadi düşünce fetihçi zihniyetin ve geleneksel değer yargılarının özelliklerini taşıdığı gibi aynı zamanda aristokratik toplumsal yapıyı da benimsemiştir. Romanın ekonomik gücü siyasetten kaynakladığı için ekonomik konular daha çok hukuk bilimi içinde ele alınmıştır. Romada iktisadi düşünce özel mülkiyet ve girişim özgürlüğü bakımından bireyci bir özellik taşısa da Roma düşüncesi Yunan felsefesinden de etkilenmiş, ahlakçı ve toplumcu bir karaktere sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

- Alatlı, A., (2010). "Batıya Yön Veren Metinler I", Kapadokya Meslek Yüksekokulu, İstanbul, 412 s.
- Güran, T., (1997). İktisat Tarihi, Acar Yayıncılık, İstanbul, 177s.
- Koroğlu, K. (Ed.), (2011). Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi, Anadolu Üniversitesi, Web-Ofset, Eskişehir, 149s.
- Mandaloğlu, M., (2011). "Orta Asya' dan Mezopotamya' ya Sümer Göçleri Kültürel Etkileri", Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 2(5): 31-37, <http://www.avrasyadergisi.com/makaleler/1647706578> (25.05.2013).
- Landsberger, B., (1994). "Mezopotamya' da Medeniyetin Doğuşu", Çev.: M. O. Tosun, 2(3): 420-437, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/search.php> (25.05.2013).
- ÖZGÜVEN, A., (2001). İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul, 229s.
- Ateş, H., & Ünal, S., (2004). "Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi", 21-42, <http://www.bilgidergi.com/uploads/2004AtesÜnal.pdf> (22.05.2013).
- Arslan, R. (Ed.), (2012). İlk Çağ'da İktisadi Düşünce, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 413s.
- Sivas, H. (Ed.), (2011). Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi, Anadolu Üniversitesi, Web-Ofset, Eskişehir, 149s.
- Köktürk, A., (2011). "Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı", Güvenlik Stratejileri Dergisi, 7(13): 73-97.
- Bakirezer, G., (2008). "Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 63(1): 18-54.
- Ökte, M. K.S., (2008). "Antik Çağda İktisadi Düşünce", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(24): 37-62.

- Akman, Ş. T., (2012). "Roma Antikitesinde Sosyal - Politik - Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri", Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2): 89-107.
- Heaton, H., (2005). Avrupa İktisat Tarihi, (Çev.: M. A. Kılıçbay ve O. Aydoğuş), Paragraf Yayınevi, Ankara, 653s.
- Bozkurt, G., (1981). "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 38(1): 65-103.
- Özdemir, G. T., (2005). "Roma Haksız Rekabet Hukukuna İlişkin Olarak Actio Servi Corrupti", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 54(4), ss. 213-233.
- Koschaker, P. & Ayiter, K., (1997). Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Sevinç Matbaası, Ankara, 443s.
- Colognesi, L. C., (1993). "Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik", Çev.: Ö. Çelebican, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 43(1-4): 299-313.
- İznic, E., (2011). "İmparator Diocletianus' un Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı", Tarih Araştırmaları Dergisi, 30(49): 97-130.
- Uçak, Ö., (2006). "Felsefi Farklılaşma Sorularından Değil Cevaplardan Doğar: Sofistler ve Platon", Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (1): 69-76.
- Türe, F., (2006). "Antik Liberalizm mi Yoksa Modern Sofizm mi?", Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (11): 23-49.
- Bilik, E., (1950). "Sofistler", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1): 355-378.
- Namık, M., (1933). Küçük Felsefe Tarihi, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul, 112s.
- Atademir, H. R., (1947). Filozoflara Göre Felsefe, Atademir Yayınevi, Konya, 232s.
- Cevizci, A., (Ed.), (2012). Felsefe, Anadolu Üniversitesi Web - Ofset, Eskişehir, 225s.
- Demiralp, D., (2008). "Sokrates Etiği ve Sanat", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 49(2): 237-243.
- Köz, İ., (2002). "Aristoteles Mantığı ile Felsefe - Bilim İlişkisi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 43(2): 355-374.
- Tahiroğlu, B., (2001). "Aristo Düşüncesinin Roma Hukuku Üzerine Etkileri", İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1-2): 81-91.
- Torun, İ., (2003). "Endüstri Toplumunun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sınai Faktörler, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(1): 181-196, <http://www.sosyalbilimciler.cukurova.edu.tr/dergi.asp> (24.05.2013).